

Politický, kultúrny a abstraktný konzervatizmus

(Zo Slovenského kresťanského samizdatu č. 7, marec 2004)

George Virsik

Podľa jednej definície v populárnom náučnom slovníku “Konzervatizmus je postoj či filozofia, ktorá kladie veľký dôraz na tradíciu. Konzervatívci chcú zachovať (“konzervovať”) tradičné inštitúcie, hodnoty a idey; spoliehajú sa na ne ako na vodítka múdrosti a dobra. Preto hľadajú pokrok v rámci osvedčených hodnôt z minulosti.” Auto-ritatívny slovník *Merriam-Webster* definuje konzervatizmus trochu užšie ako sklon v politike k zachovaniu toho, čo sa osvedčilo, vidí ho ako politickú filozofiu “založenú na tradícii a sociálnej stabilite, zdôrazňujúcu zavedené inštitúcie a dávajúcu prednosť postupnému vývoju pred náhlymi zmenami”. Konzervatizmom ako *politickou praxou* (napr. rovnomennej britskej strany) sa tu zaoberať nebudeme. Iba poznamenajme, že pre kontinentálneho Európana je politická strana, ktorá nesie v názve ‘konzervatívna’ asi rovnako cudzia ako je pre Angličana či Američana politická strana, ktorá nesie v názve ‘kresťanská’. Hoci sa iste veľa Európanov hlási za konzervatívcov¹ aj keď sa pod tým všeličo rozumie; podobne ako je medzi Anglosasmi veľa kresťanov a tiež pod tým všeličo rozumia.

Konzervatívnu *politickú filozofiu* si tiež iba okrajovo všimneme, aj to iba v anglicky hovoriacom svete. Rozoznávajú sa v podstate dva smery: *britský*, ktorého nestorom je *Michael Oakeshott*, a *americký* vychádzajúci z *Leo Straussa*. Obe tieto konzervatívne politické teórie sa v súčasnosti vidia ako reakcia na postmodernistický stav spoločnosti, kde bežná občianska prax sa už *de facto* neriadi normami odpovedajúcimi nejakej od politiky nezávislej realite, kde individuálne identity sú roztrieštené a chýba im stabilita, kde niet už konvencií, ktoré by udržovali politickú a sociálnu disciplinovanosť, kde skupiny získavajú vplyv skrze mocenské zásahy, kde politickým teóriam chýba všetka viera nie iba v Boha, ale aj v ľudskú schopnosť transcendencie, povznesenia sa nad banálne.² Oba smery súhlasia, že v súčasnosti hlavné politické trampoty vychádzajú zo spojovania, zlučovania, filozofie so spoločenskou praxou. Tvrdia, že filozofia stojí mimo pravdy, túto skúma a kritizuje, nemôže ju však vytvárať. Preto keď sa filozofia a spoločnosť navzájom prelínajú, občianska prax a morálka, ktoré zaisťujú slobodu a poriadok pre verejnosť, sú podryté. Strauss je napríklad proti verejnému hlásaniu ‘filozofických právd’, lebo tých ktorí sú nepriaznivo zasiahnutí to obráti proti tomu, kto vyhlasuje nepríjemné pravdy.

Na druhej strane Oakeshott a Strauss, resp. ich nasledovníci, sa rozchádzajú v tom, ako čeliť nebezpečeniam takéhoto zlučovania (filozofie a spoločensko-politickej praxe). Oakeshott a mnohí jeho (britskí) žiaci veria, že “Boh je mŕtvy” a prispôbili sa situácii keď už niet apriorných foriem určujúcich a zaisťujúcich slobodu a poriadok, zdroje a medze ľudského jednania. Preto štát musí určiť “dopravné pravidlá”, na rôznych cestách po ktorých skupinky či spoločnosť môžu dôjsť k žiaducim výsledkom, nemá ale tieto žiaduce ciele sám definovať. Naproti tomu Strauss a jeho (americkí) žiaci veria, že takéto riešenie vedie k tomu, že politika bude v skutočnosti založená iba na moci a donucovaní. Podľa nich je potrebný jednotný základ spočívajúci v konce koncov na zjavení a nie na nejakej politickej či filozofickej cnosti. Strauss veril, že zjavenie hraje rozhodujúcu rolu v súťaži medzi náboženstvom a filozofiou. Boh nie je mŕtvy, a ak, tak musí byť znovuoživený a politická filozofia sa musí postaviť na stranu náboženstva a viery v snahe obnoviť spoločenské istoty a vymaniť spoločnosť z postmodernistickej neistoty.³

Spomeňme, že (americkí) konzervatívci sa ešte delia na:

- (a) libertárov (*libertarians*), to sú tí, čo abstrahujú zo západného dedičstva jeho dôraz na slobodu a *a priori* danú dôležitosť jednotlivca, a na

¹ Pre *outsidera* trochu nezrozumiteľný je (česko)slovenský politický konzervatizmus, predstavovaný napr. časopisom *Domino forum*. Politická filozofia, ktorá donedávna nariekala nad stratou pražského postkomunistického tútora, sa dnes oddáva euroskeptickým sentimentom, hoci slovenskému činiteľovi pod kepienkou Bruselu sa predsa len ponúka oveľa voľnejšia ruka či hracia plocha (nakoniec budú jedni z 25) než akú kedykoľvek od roku 1918 mali od Prahy. Zrejme ide/išlo v oboch prípadoch o sentimenty živé americkými *neoccons*—porovnaj prípad Poľska—ale aj tak.

² Pozri *Robert Devigne*, Pretavenie konzervatizmu (*Recasting Conservatism: Oakeshott, Strauss and the Response to Postmodernism*), Yale UP 1994, str. xi.

³ op. cit. str. 190-191

- (b) tradicionalistov, to sú tí, čo vychádzajú z toho istého zdroja zdôrazňujú nemenné hodnoty, cnosti a poriadok.⁴

To však už sme na hranici medzi politickým a kultúrnym konzervatizmom, ktorý možno vidieť — zasa mám na mysli predovšetkým americkú scénu — delený na

- (i) *konzervatizmus tradičný*, ktorý chce zo západného dedičstva zachovať tak jeho “telo” (kultúru vo všeobecnom slova zmysle) ako aj “dušu” (kresťanstvo), niekedy v príliš skostnateľo nemenných formách;
- (ii) *neocons*, ktorí chcú zachovať “telo”, s kresťanstvom a jeho vonkajšími prejavmi síce v ňom obsiahnutom, ale nahradit’ autentickú kresťanskú “dušu” novou verziou, s prílišným dôrazom na Starý zákon, verziou ktorá je cudzia transkultúrnym aspiráciám kresťanstva⁵ ako sme ho poznali po storočia.

Do ďalších detailov tu nepôjdeme, iba si dovoľím túto pripomienku. „Náš“ *Michael Novak*, jeden z predných predstaviteľov *neocons*, kedysi správne požadoval, že ak sa majú porovnávať prednosti či nedostatky kapitalizmu s prednosťami či nedostatkami socializmu, treba porovnávať teóriu s teóriou a prax s praxou. A nie nedostatky kapitalistickej praxe porovnávať s prednosťami teoretického, praxou neovereného ideálneho socializmu. Toto dnes človeka napadá, keď si spomenie na ideály a myšlienky, ktoré sme mnohí obdivovali a hltali keď *neocons* (napríklad v *American Enterprise Institute*) boli v ideovej opozícii nielen proti komunistickej verzii socializmu, ale aj proti americkým naivným ľavičiarom z ktorých mnohí prispeli k vzniku toho, čo dnes možno vidieť ako *politically correct* myšlienkovú quasi-diktatúru. Tieto pekné ideály a hlboké myšlienky ťažko porovnať s často plytkými agitáciami z tých istých zdrojov, keď po 11. septembri sa *neocons* naraz dostali k politickej moci, aspoň nepriamo. Veru, nielen pre socializmus, ale aj pre konzervatizmus, teda jeho *neocons* verziu, platí, že niečo iné sú ideály a morálne zásady obraňované z opozície, a niečo iné vernosť týmto ideálom a dodržiavanie týchto zásad, keď sa ich protagonisti dostanú k politickej (a mediálnej) moci.

Konečne sa môžem pokúsiť na pozadí týchto poznámok vysvetliť čo chcem nazývať *abstraktným* (myšlienkovým, postojovým s možnými praktickými implikáciami) *konzervatizmom*. Vyjdeme z toho, čo som v úvodníku predchádzajúceho Samizdatu nazval *logaritmickým princípom*: Logaritmické pravítko⁶ ako neodmysliteľná pomôcka inžiniera či prírodovedca bolo prekonané vývojom (nahradené počítačkami a počítačmi). Abstraktná (matematická) myšlienka, na ktorej bolo jeho fungovanie založené však tento vývoj a zmeny pretrvala, logaritmus ostáva naďalej dôležitým a použiteľným matematickým pojmom aj v dobe počítačov. Prechod od zastaralého logaritmického pravítka k počítačom možno vidieť ako revolučný, ale iba navonok: na abstraktnom matematickom pozadí sa zachovala kontinuita.

Toto je jeden poznatok, ktorý, domnievam sa, možno povýšiť na všeobecnejšiu zásadu či filozofický princíp s prípadnými aj praktickými, nie iba myšlienkovými, implikáciami. V danej situácii obyčajne stará ustanovizeň, spoločenská či morálna prax, naivný svetonázorový postoj atď (a nakoniec aj možní noví kandidáti) sú viac menej známi. Problém spočíva v tom, ako rozhodnúť, čo má hrať úlohu „logaritmu a matematiky“, teda *čo a na akej vyššej úrovni* je zachovania hodné. Z nášho „logaritmického“ príkladu však vyplýva ešte jedna zásada, ktorú som už inde spomínal: nová generácia (vedcov, inžinierov) sa *neposmieva z názorov predchádzajúcich generácií* a nechce „revolučne búrať“ vymoženosti ich doby lebo vie, že bez nich by nemala na čom stavať, že „bez logaritmického pravítka by nebolo počítačov“.

Abstraktný konzervatizmus ako životná filozofia by mal teda pozostávať z

- (A) *princípu* zachovania kontinuity skrze pojítka či pojítka na abstraktnej, vyššej úrovni, aj keď vonkajší, „viditeľný“ prechod zo starého na nové sa môže zdať veľmi revolučný;
- (B) *postoja* rešpektu k starému, aj tých jeho prejavov a zložiek, ktoré po dobrom uvážení treba považovať za vývojom prekonané, lebo aj tie boli resp. sú potrebné pre zrod nového (aj keď často iba ako „živná pôda“ či životodarné „hnojivo“).

⁴ Frank S. Meyer, ed., *What Is Conservatism?* (Holt, Rinehard and Winston, 1964), 7-20.

⁵ porovnaj *Znovuzrodenie kresťanstva*, SloKreSam 6

⁶ Explicitne ‘logaritmus’ v názve je špecifikum slovenčiny: ani anglický *slide rule* ani nemecký *Rechenschieber* to nemá.

Samozrejme, (A) vyjadruje to, čo sme nazývali logaritmickým princípom. Rigidný či skostnatelý konzervatizmus sa pravda tiež riadi postojom vyjadreným sub (B), od abstraktného konzervatizmu sa ale líši tým, že príliš veľa toho chce zachovávať, že jeho nositeľ nie je intelektuálne či svetonázorovo schopný povzniesť sa na vyššiu úroveň, kde kontinuita neznamená zachovávanie vonkajších foriem.

Inšpiráciou je tu nie iba triviálny príklad logaritmického pravítka a počítača, ale aj oveľa zložitejšie problémy z filozofie prírodných vied, kde tou vyššou úrovňou, ktorá zaručuje kontinuitu medzi starým a novým je (čistá) matematika. Platí to hlavne pre fyzikálne teórie, ale dnes už stále viac aj pre teórie biologické či genetické. Napríklad Newton si fyzikálny svet predstavoval celkom ináč ako Einstein či dokonca súčasní fyzici, ale z pozície matematického nadhľadu sú tieto teórie porovnateľné a kontinuita matematicky vyjadriteľná, aj keď svojimi vonkajšími prejavmi predstavujú naozaj revolučné prevraty v chápaní materiálneho sveta. Matematika tu, pravda, tiež neostáva nemennou, bola však relatívne konštantná počas búrlivých prevratov v nazeraní na fyzikálny svet na prelome 19. a 20. storočia.⁷ Vo filozofii či histórii prírodných vied funkciu „vyššej úrovne“, ktorá garantuje kontinuitu hraje temer vždy matematika. Týmto sa tu však ďalej zaoberať nebudeme.⁸

Jeden jednoduchý príklad mimo oblasť prírodných vied, kde schému abstraktného konzervatizmu možno aplikovať, sme už spomenuli: príchod vianočného Ježiška. Tu kontinuita medzi naivným, detským a dospelým postojom je zachovaná na úrovni kresťanskej viery. Platí to aj všeobecnejšie. V kresťanských rodinách sa deťom, aspoň teda mojej generácie, vysvetľovalo, že iba hlúpi veria, že bábätka nosí bocian: my kresťanie vieme, že ich posielala Pán Boh rodičom, ktorí sa ľúbia. Dospelý nemôže naviazať na vieru v bociana na nijakej „vyššej úrovni“, veriaci ale vie, že bábätko naozaj Pán Boh „dáva rodičom, ktorí sa ľúbia“, aj keď tento fakt chápe menej naivne, menej doslovne, ako to dieťa. S touto analogiou možno myslím ísť ešte ďalej. Mnohé prírodné úkazy si ľudia vysvetľovali všelijako naivne, ale ako s tým bábätkom, mali buď jalovú, rozprávkovú „vieru v bociana“, ktorá vo svetle nových vedeckých poznatkov nemohla obstáť, alebo iba naivnú, nie však jalovú, vieru v Boha. Tam kde veda nemala konkrétne odpovede na to ako sa to či ono stáva (búrka, choroby, pohyb nebeských telies, vznik živého organizmu atď), veriaci videl priamy zásah Boha. Niekedy sa o objekte takejto naivnej viery hovorí ako o „Bohovi medzier“ (*God of the gaps*) v chápaní vonkajšieho sveta. Takáto viera však nie je jalová iba jej chýba interpretácia kompatibilná so súčasnými poznatkami prírodných vied a to buď preto, že k takýmto poznatkom sa spoločnosť ešte nedopracovala, alebo ich ten-ktorý jednotlivec nepozná či nechápe. Náboženský fundamentalista tu odpovedá tomu, čo sme vyššie nazvali rigidným konzervatizmom.

Pravda, kto nerozumie matematike, nechápe celkom dobre sprostredkovateľskú funkciu matematiky medzi rôznymi modernými pohľadmi na fyzikálny svet (napr. Newton-Einstein). Podobne kto nemá vieru, resp. nerozumie jej kognitívnej funkcii, nechápe ani sprostredkovateľskú funkciu náboženstva ako sme ju opisovali v predchádzajúcom odstavci.

Iným príkladom použitia našej schémy môže byť chápanie pojmu (etnický) národ, kde nový prístup k problematike som sa snažil vysvetľovať v úvahe *Národ – prežitok minulosti?* (SloKreSam 2). Tu kontinuita s klasickým pojmom je sprostredkovaná na úrovni kultúrnej nie nutne rodovej príslušnosti, pripúšťajúca tým pádom i (časťtočnú) príslušnosť jednotlivca ku kultúrnemu dedičstvu, niekoľkých národov. Teda kontinuita národného bytia, aby som použil Polakovičov termín, je daná nie konštantou „hlasu krvi“ ale „hlasu kultúry“. Prístup rigidného konzervatizmu tu pravda odpovedá tomu, čo sa nazýva nacionalizmus, ktorý tieto dva „hlasy“ nevie rozoznať. V širšom kontexte sme všetci Európania kultúrnymi dedičmi klasického gréckeho a rímskeho sveta aj keď nie sme nutne pokrvnými potomkami pôvodných tvorcov tohoto sveta.

Abstraktný konzervatizmus nebude teda proti žiadnej zmene, vrátane takej čo ide prehodnocovať dost' základné hodnoty a normy, pokiaľ bude zaistená istá abstraktná či vyššia úroveň na ktorej, z pozície ktorej, je zachovaná kontinuita. Ako sme už spomenuli, najťažšie je práve toto: kde a ako hľadať túto úroveň a čo je v nej potrebné zachovať. V oblasti filozofie prírodných vied, teda tam kde ide o vývoj poznatkov o fyzikálnom svete, úlohu tejto

⁷ Niečo ako slnko nestojí nehybne voči Galaxii ako si to predstavoval Kopernik, je však relatívne nehybné v porovnaní s pohybom planét.

⁸ Pozri napr. moje úvahy, hlavne kritiku Thomasa Kuhna, v druhej časti *V zajatí negativizmu a relativizmu*,

úrovne ktorá sprostredkuje (kognitívnu) kontinuitu hraje predovšetkým *čistá* matematika. Tam kde ide o situácie v ktorých hraje človek hlavnú rolu — problémy a vývoj spoločnosti, dielčích spoločenstiev či jednotlivcov, ustanovizní či právnych noriem atď — dobrým kandidátom pre túto funkciu vyššej úrovne je, aspoň teda pre veriaceho, „čisté“ náboženstvo. Čistá matematika je jasne definovaný pojem, „čisté“ náboženstvo tu však neidem definovať, ostáva ako nevyplnená medzera v týchto úvahách. Práve mnohým revolúciám minulých storočí — mám tu na mysli hlavne marxisticko-socialistickú, aj jej komunistickú aj západnú (iba ideovú) verziu — chýbalo ani nie to, že nemali jasne definovanú vyššiu úroveň na ktorej sa mohla udržať kontinuita⁹, ale že im na tom ani vôbec nezáležalo, búralo sa všetko a azda predovšetkým najvhodnejší kandidát kontinuity, kresťanské náboženstvo. Tento totálny relativizmus, kultúr, pojmov, koncepcií, kognitívny či hodnotový, je, pravda, dnes ešte viac explicitný u mnohých post-marxistických post-modernistov.

Keď som začal ako 17-ročný svoje vysokoškolské štúdiá v Prahe zarazila ma veta, ktorú vyslovil kamarát pri jednej hádke (tému som už zabudol) "Jseš tak blbej jako můj táta". Otcovská autorita ako norma blbosti, to bolo pre mňa niečo nepochopiteľné. Dnes viem, že to je vlastne súčasť našej západnej tragédie. Nie tragédia iba česká ako som si to vtedy myslel, ale celej (západnej) Európy 19. a 20. storočia. Búrať všetko, aj authority a normy, ktoré by — aspoň po psychologickkej stránke — mali byť jedným z kandidátov pre vyššiu úroveň na ktorej možno naväzovať na skúsenosti minulosti.

⁹ Ako to bolo vo fyzike na prelome minulých storočí, kde prívrženci starého i nového sa mohli dohodnúť, zhodnúť či škrepiť, na úrovni čistej matematiky